

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อโลกก้าวสู่ยุคของโลกาภิวัตน์ ทุกอย่างมีการพัฒนา และอำนวยความสะดวกในเรื่องของการคมนาคม การติดต่อสื่อสาร ทุกอย่างเหมือนย่อโลกให้แคบลงการเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ทำได้ง่ายและสะดวกขึ้น (วาสิณี แนวพนิชและคณะ, 2550) อาจจะกล่าวได้ว่าการคมนาคมมีความสัมพันธ์และมีอิทธิพลต่อการย้ายถิ่นอย่างมาก ยิ่งไปกว่านั้นการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของคนไทยที่ยกย่องสถานภาพของผู้หญิงให้สูงเท่าเทียมกับชาย ทำให้ผู้หญิงมีอิสระเสรีในการเดินทางเพิ่มมากขึ้น (สันศักดิ์ เสริมศรี, 2541) สังคมสมัยใหม่ได้เปิดโอกาสให้ผู้หญิงมีบทบาทนอกบ้านและมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น จึงทำให้ผู้หญิงเข้ามามีบทบาทในด้านต่างๆ ประกอบด้วย ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง ด้านสังคมวัฒนธรรม โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจของครอบครัวทำให้ผู้หญิงย้ายถิ่นออกไปหารายได้เพิ่มให้กับครอบครัวอย่างเท่าเทียมกับผู้ชาย (ภัสสร ลิมานนท์, 2542) สะท้อนให้เห็นว่า ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวบางส่วนต้องอาศัยรายได้จากผู้หญิงด้วย โดยผู้หญิงได้เปลี่ยนแปลงบทบาทเข้ามามีส่วนร่วมในการหารายได้มาจุนเจือครอบครัว จึงต้องออกไปทำงานนอกบ้าน และรับผิดชอบค่าใช้จ่ายในครอบครัวช่วยผู้ชาย ทำให้มีการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าไปทำงานในเมืองเพื่อหารายได้เช่นเดียวกับผู้ชาย (จริญญา วงษ์พรหมและคณะ, 2541) ซึ่งการย้ายถิ่นถือได้ว่าเป็นยุทธวิธีอย่างหนึ่งที่ครัวเรือนในชนบทอีสานได้ใช้เพื่อให้สมาชิกในครัวเรือนบรรลุถึงความอยู่ดีมีสุข และการย้ายถิ่นยังทำให้มีโอกาสนในการเลื่อนฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว (คุณฤทัย อายุวัฒน์และคณะ, 2549) จากเหตุผลดังกล่าวทำให้ผู้หญิงมีการย้ายถิ่นเพิ่มมากขึ้นทุกปี โดยเฉพาะผู้หญิงที่ย้ายมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2550) โดยจะเข้ามาทำงานในภาคอุตสาหกรรมการผลิตและบริการ แต่ภาวะเศรษฐกิจและการทำมาหากินในภาคเกษตรกรรม รวมถึงความแตกต่างในความเจริญของตัวเมืองและชนบททำให้ผู้หญิงย้ายถิ่นเพื่อออกไปทำงานในเขตเมืองเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ เมื่อครั้งวิกฤติเศรษฐกิจไทยในปี พ.ศ. 2540-2541 ส่งผลให้มีคนว่างงานสูงถึง 1.4 ล้านคน คิดเป็นอัตราการว่างงานสูงถึงร้อยละ 4.4 ของกำลังแรงงานรวม (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2541) ทำให้รัฐบาลมีการกระตุ้นเศรษฐกิจ โดยเน้นส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เนื่องจากเป็นแหล่งรายได้ การจ้างงาน การกระจายรายได้ให้แก่ประชาชนในประเทศและเป็นอุตสาหกรรมที่มีการขยายตัวมาโดยตลอด และต่อมาในปี พ.ศ. 2546 รัฐบาลได้มีนโยบายด้านการ

ท่องเที่ยว โดยการสนับสนุนกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการท่องเที่ยว กิจกรรมอย่างหนึ่งที่สำคัญ ได้แก่ การนวดแผนไทย ส่งเสริมให้มีการจ้างงานเพิ่มมากขึ้นในกลุ่มงานบริการที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว (นาถฤดี มณีเนตรและณัฐธานันต์ ณ ไพรี, 2549) และมีผู้หญิงเข้ามาประกอบอาชีพนวดแผนไทย กันเพิ่มมากขึ้น เพราะเป็นอาชีพที่ต้องใช้ความอ่อนโยนนุ่มนวลในการสัมผัสกับผู้มาใช้บริการ ซึ่งการนวดได้มีพัฒนามาจากการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับศิลปการนวดไทย ประกอบกับรัฐบาลได้มีการสนับสนุนให้มีการพัฒนาหลักสูตรการนวดแผนไทย มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 โดยการ จัดให้มีการฝึกอบรมทั่วประเทศ ประกอบกับกระแสนิยมการดูแลสุขภาพและความตื่นตัวในการ สรรหาวิธีการทางธรรมชาติมาใช้เป็นกิจกรรม เพื่อเสริมสร้างในการดำรงชีวิตให้มีอายุยืนยาวขึ้น ทำให้ธุรกิจบริการนวดแผนไทยขยายตัวอย่างรวดเร็ว และเกิดความต้องการแรงงานที่มีคุณภาพและมีมาตรฐานในด้านนี้มากขึ้น ทำให้หน่วยงานของภาครัฐหลายฝ่ายได้เข้าร่วมดำเนินการในส่วน ต่าง ๆ โดยเฉพาะกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยแพทย์ทางเลือก ได้ดำเนินการให้มีมาตรฐานนวด แผนไทยเพื่อสุขภาพสำหรับพนักงานนวดแผนไทย จัดเป็น 3 ระดับ โดยร่วมมือกับกรมพัฒนาฝีมือ แรงงาน กระทรวงแรงงาน เพื่อช่วยเหลือผู้ว่างงานและผู้ต้องการหารายได้เสริมจากการว่างงานจาก ภาคเกษตรกรรม ส่วนสถานที่ให้บริการนวดแผนไทยก็ต้องมีการปรับปรุงเป็นไปตามมาตรฐาน สถานที่เพื่อสุขภาพหรือเพื่อเสริมสวยตามพระราชบัญญัติสถานบริการ พ.ศ. 2509 แก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2551 (กระทรวงสาธารณสุข, 2551)

จากนโยบายการท่องเที่ยวเกี่ยวกับสุขภาพที่กล่าวมานั้น จึงทำให้มีผู้หญิงเข้ามาประกอบ อาชีพนวดแผนไทยกันเป็นจำนวนมาก อาจเพราะผู้หญิงเป็นเพศที่มีความละเอียดอ่อน ประกอบกับ งานนวดเป็นงานบริการที่มีค่านิยมและความเชื่อที่ว่าเป็นงานของผู้หญิงโดยส่วนใหญ่ โดยกิจกรรม การนวดแผนไทยพบมากในแหล่งท่องเที่ยวของไทย ส่งผลให้มีผู้หญิงในชนบทย้ายถิ่นไปทำงาน อาชีพนวดแผนไทยในจังหวัดที่มีความเจริญและเป็นแหล่งท่องเที่ยว เช่น พัทยา ระยอง ภูเก็ต พังงา เชียงใหม่ เป็นต้น โดยผู้มาใช้บริการเป็นนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศได้เดินทางมา พักผ่อนและมีความนิยมการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าแนวโน้มการย้ายถิ่น เปลี่ยนจากการมุ่งสู่การทำงานในอุตสาหกรรมมาเป็นภาคบริการ โดยมีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 46.7 ในปี พ.ศ. 2549 เพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2545 ที่มีร้อยละ 34.5 ส่วนใหญ่ย้ายเข้าสู่ภาคตะวันออก และ ภาคเหนือที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2549) ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ารูปแบบการย้าย ถิ่นภายในประเทศเปลี่ยนแปลงจากเดิมที่ย้ายถิ่นเข้าสู่กรุงเทพมหานครเป็นการย้ายเข้าสู่ปริมณฑล และภาคตะวันออกที่เป็นผลจากการขยายแหล่งโรงงานอุตสาหกรรมและที่อยู่อาศัย ต่อมาภาค บริการได้มีการขยายตัวเพิ่มขึ้น จึงมีการย้ายถิ่นเข้ามาทำงานในภาคบริการในสัดส่วนที่สูงที่สุด และ กระจายตามภูมิภาคต่าง ๆ จึงเป็นสาเหตุให้มีผู้เข้ารับบริการฝึกอาชีพในสาขาอาชีพนวดแผนไทยเป็น

จำนวนมาก โดยมีสถานที่ฝึกทั้งภาครัฐและเอกชนต้องผ่านมาตรฐานฝีมือแรงงานที่กรมพัฒนาฝีมือแรงงานหรือภาคเอกชนที่ได้รับอนุญาตจากกระทรวงสาธารณสุขให้ทำหน้าที่ทดสอบมาตรฐานดังกล่าวได้ ส่วนผู้เข้าทดสอบมีวัตถุประสงค์เพื่อไปทำงานทั้งในและต่างประเทศ แต่ส่วนใหญ่มีความต้องการไปทำงานต่างประเทศเพราะต้องการมีรายได้สูงขึ้น ดังจะเห็นได้จากสถิติความนิยมที่คนไทยเข้าสมัครฝึกอบรมมากที่สุดใน 5 อันดับแรก ได้แก่ พนักงานนวดแผนไทย (รายงานการฝึกอบรมเดือนตุลาคม พ.ศ. 2551 – กรกฎาคม พ.ศ. 2552) ซึ่งการจัดหลักสูตรฝึกอบรมของกรมพัฒนาฝีมือแรงงานเป็นไปตามความต้องการแรงงานของสถานประกอบการและตลาดแรงงานเป็นหลัก (กรมพัฒนาฝีมือแรงงาน, 2552) สะท้อนให้เห็นว่า ความต้องการแรงงานที่มุ่งมาสู่อาชีพนวดแผนไทย

ผู้หญิงที่ย้ายถิ่นมาประกอบอาชีพนวดแผนไทยส่วนใหญ่ยังคงเป็นแรงงานนอกระบบที่ย้ายถิ่นมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ผู้หญิงที่ย้ายถิ่นเหล่านี้บางส่วนย้ายงานจากโรงงานอุตสาหกรรมหรือเป็นแรงงานภาคการเกษตรที่เคลื่อนย้ายมาระหว่างรอฤดูกาลเก็บเกี่ยว เพื่อประกอบอาชีพนวดแผนไทย (สุรภี เหมวนิชและเนาวรัตน์ พลายน้อย, 2549) ในปัจจุบันผู้หญิงที่ประกอบอาชีพนวดแผนไทยใช้คำแทนตัวเองว่า “หมอนวด” ซึ่งในอดีตที่ผ่านมามีการตีความหมายของคำว่า “หมอนวด” คือ โสเภณี ผู้หญิงที่ขายบริการทางเพศที่ถูกต้องตามกฎหมายอยู่ในสถานบริการที่ได้รับอนุญาตให้ทำงานขายบริการทางเพศได้ (ศุติมาน วงษ์สุภาพ, 2531) ด้วยสาเหตุนี้จึงถูกลูกค้าดูแคลนเพราะเห็นว่าอาชีพนวดเป็นอาชีพค้าประเวณีแบบแอบแฝง (สุศรี วาغلอน, 2550) นอกจากนี้อาชีพนวดแผนไทยยังเป็นอาชีพที่เสี่ยงต่อการถูกล่วงเกินทางเพศจากลูกค้าเพศชาย หรือมีการเจรจาต่อรองขอร่วมประเวณีกับพนักงานนวดผู้หญิง แต่การที่อาชีพนวดแผนไทยมีรายได้ดีทำให้ผู้หญิงสนใจเข้ามาประกอบอาชีพนี้กันมาก และการประกอบ อาชีพนวดแผนไทยทำให้มีโอกาสรู้จักกับนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ซึ่งพนักงานที่ถูกค้า ชาวต่างประเทศประทับใจก็มักชวนเชิญไปทำงานในต่างประเทศด้วย และพนักงานนวดแผนไทยบางส่วนก็ได้แต่งงานกับลูกค้าชาวต่างประเทศ (นาถฤดี มณีเนตรและณัฐกานต์ ณ ไพรี, 2549) จะเห็นได้ว่าผู้หญิงที่มาประกอบอาชีพนวดแผนไทยมีทั้งความเสี่ยงและโอกาสในการทำงานอาชีพนี้ แต่ผู้หญิงเหล่านี้ยอมเสี่ยงด้วยมุ่งหวังโอกาสในการสร้างรายได้

แม้ว่าจะมีทักษะของสังคมเห็นว่าผู้หญิงอาชีพนวดแผนไทยมีการค้าประเวณีแอบแฝง และถูกล่วงเกินทางเพศจากลูกค้าเพศชายหรือมีการพูดต่อรองขอร่วมประเวณี แต่ยังคงมีผู้หญิงหลายกลุ่มให้ความสนใจเข้ามาประกอบอาชีพนี้ เพราะการทำงานอาชีพนวดแผนไทยมีรายได้ดี ประกอบกับการศึกษาที่ผ่านมาเป็นการศึกษาเกี่ยวกับการนวดแผนไทยเป็นเรื่องเกี่ยวกับองค์ความรู้ในการประกอบอาชีพนวดแผนไทย รวมถึงความเป็นไปได้ของธุรกิจนวดแผนไทยในอนาคต และลักษณะ

ในการทำงานของผู้ทำอาชีพนวดแผนไทย องค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการย้ายถิ่นของผู้หญิงอาชีพนวดแผนไทยจึงมีค่อนข้างจำกัด ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจจะศึกษาถึงกระบวนการย้ายถิ่นของผู้หญิงอาชีพนวดแผนไทย และผลกระทบที่เกิดจากการย้ายถิ่น ต่อตัวผู้หญิงเอง ครอบครัว และชุมชน และการศึกษาในครั้งนี้จึงมุ่งศึกษากระบวนการย้ายถิ่นของผู้หญิงอาชีพนวดแผนไทย เริ่มตั้งแต่กระบวนการตัดสินใจในการย้ายถิ่นในถิ่นต้นทางจนถึงการสมัครเข้าทำงานอาชีพนวดแผนไทยในถิ่นปลายทาง และศึกษาถึงผลกระทบที่มีต่อตัวผู้หญิง ครอบครัว และชุมชน ที่เกิดขึ้นจากการย้ายถิ่นของผู้หญิง โดยผู้วิจัยคาดหวังว่าผลการศึกษาจะได้องค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์เพื่อเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในด้านการส่งเสริมอาชีพและเตรียมตัวก่อนย้ายถิ่นสำหรับผู้หญิง เพื่อไม่ให้ถูกหลอก สามารถสร้างภาพพจน์ที่ดีให้กับอาชีพหมอนวดแผนไทยได้

2. คำถามการวิจัย

ในการวิจัยในครั้งนี้ เพื่อต้องการทราบว่ากระบวนการย้ายถิ่นไปทำงานของผู้หญิงอาชีพนวดแผนไทยในชนบทอีสานเป็นอย่างไร และผู้หญิงกลุ่มนี้ได้รับผลกระทบอะไรบ้างจากการย้ายถิ่นไปประกอบอาชีพนวดแผนไทยที่มีต่อตัวเอง ครอบครัว และชุมชน

3. วัตถุประสงค์การวิจัย

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อ

- 3.1 ศึกษากระบวนการย้ายถิ่นของผู้หญิงอาชีพนวดแผนไทยในชนบทอีสาน
- 3.2 ศึกษาผลกระทบที่เกิดจากการย้ายถิ่นของผู้หญิงอาชีพนวดแผนไทยในชนบทอีสานทั้งต่อตัวเอง ครอบครัว และชุมชน

4. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

4.1 ทำให้ทราบถึงกระบวนการย้ายถิ่นของผู้หญิงอาชีพนวดไทยในชนบทอีสาน และองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษากระบวนการย้ายถิ่นของผู้หญิงอาชีพนี้ สามารถนำมาพัฒนาส่งเสริมเครือข่ายการทำงาน ความรู้เข้าใจถึงกระบวนการที่ชัดเจนเพิ่มขึ้น

4.2 ทำให้ทราบถึงผลกระทบที่เกิดจากการย้ายถิ่นของผู้หญิงอาชีพนวดแผนไทยทั้งต่อตัวของผู้หญิง ครอบครัว และชุมชน เมื่อทราบผลกระทบดังกล่าว สามารถนำเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ส่งเสริมและแก้ไขปัญหาต่อไป

4.3 ผลการวิจัยครั้งนี้ สามารถนำเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในด้านการส่งเสริมอาชีพและเตรียมตัวก่อนย้ายถิ่นสำหรับแรงงาน เพื่อไม่ให้ถูกหลอก สามารถสร้างภาพพจน์ที่ดี

ให้กับอาชีพนวดแผนไทย ตลอดจนส่งเสริมให้ผู้หญิงสามารถสร้างรายได้ให้กับครอบครัว เพิ่มผลผลิตกับประเทศชาติได้

5. ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัย กำหนดขอบเขตการวิจัย ออกเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

5.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการศึกษาถึงกระบวนการย้ายถิ่นของผู้หญิงไทยในชนบทอีสาน ที่ย้ายถิ่นภายในประเทศเพื่อมาประกอบอาชีพนวดแผนไทยซึ่งครอบคลุมถึง กระบวนการย้ายถิ่น ตั้งแต่การตัดสินใจของผู้หญิงย้ายถิ่นไปทำงานอาชีพนวดแผนไทย ตลอดจนไปถึงถิ่นปลายทาง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการย้ายถิ่นไปประกอบอาชีพนวดแผนไทยของตัวผู้หญิงเอง ครอบครัว และชุมชน โดยจะครอบคลุมถึงผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในถิ่นต้นทาง

5.2 ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย

การวิจัยในครั้งนี้มุ่งศึกษากลุ่มผู้หญิงที่ย้ายถิ่นไปประกอบอาชีพเป็นพนักงานนวดแผนไทย หรือแรงงานนวดแผนไทย ซึ่งอาจประกอบอาชีพอยู่ในโรงแรม รีสอร์ทสปา หรือธุรกิจที่เกี่ยวกับนวดแผนไทย แบ่งเป็น 2 กลุ่มด้วยกัน คือ กลุ่มแรก ได้แก่ กลุ่มผู้หญิงที่กำลังคิดจะย้ายถิ่นยังไม่เคยมีประสบการณ์ย้ายถิ่นไปทำอาชีพนวดแผนไทย กลุ่มที่สอง จำแนกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ (1) กลุ่มผู้หญิงที่มีประสบการณ์ย้ายถิ่นโดยย้ายถิ่นไปทำอาชีพนวดแผนไทยแล้ว และ (2) คือกลุ่มผู้หญิงที่เคยมีการย้ายถิ่นทำอาชีพนวดแผนไทยมาก่อนแล้วปัจจุบันขณะวิจัยได้กลับมาพักพ่อนในหมู่บ้าน ส่วนการศึกษาถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจะดำเนินการศึกษากับสมาชิกภายในครอบครัวของผู้หญิงที่ย้ายถิ่น และตัวแทนชุมชนหรือผู้รู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับชุมชน

5.3 ขอบเขตด้านพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดพื้นที่วิจัยเป็นชนบทอีสาน หมายถึง หมู่บ้านเด่นราษฎร์ อำเภอนองสี จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งหมู่บ้านดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีผู้หญิงย้ายถิ่นไปประกอบอาชีพนวดแผนไทยเป็นจำนวนมาก

6. นิยามศัพท์ที่ใช้ในงานวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดนิยามศัพท์สำคัญไว้ดังนี้

6.1 ชนบทอีสาน หมายถึง หมู่บ้านเด่นราษฎร์ จังหวัดร้อยเอ็ด

6.2 นวดแผนไทย หมายถึง กิจกรรมอาชีพบริการอย่างหนึ่ง ที่อยู่ในมาตรฐานอาชีพด้านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและบริการด้านสุขภาพ ซึ่งวิธีการให้บริการคือ บีบ นวด กด ถู โย

ตามร่างกายให้กับผู้มาใช้บริการ เพื่อผ่อนคลายความเมื่อยล้าหรือรักษา หรือเรียกภาษาง่ายๆ ว่า นวดไทย

6.3 กระบวนการย้ายถิ่น หมายถึง ขั้นตอนการย้ายถิ่นของผู้หญิงอาชีพนวดแผนไทย เริ่มตั้งแต่การตัดสินใจย้ายถิ่นจนไปถึงการทำงานนวดแผนไทยในถิ่นปลายทาง

6.4 ผลกระทบ หมายถึง ผลลัพธ์หรือผลสืบเนื่องที่เกิดจากการย้ายถิ่นของผู้หญิงอาชีพนวดแผนไทยในชนบทอีสาน ซึ่งได้รับผลกระทบทั้งต่อตัวผู้หญิงในด้านความสัมพันธ์ที่มีต่อครอบครัว และชุมชนที่อยู่อาศัยในท้องถิ่นต้นทางทั้งด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมวัฒนธรรม และด้านสิ่งแวดล้อม

6.4.1 ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ หมายถึง ผลลัพธ์อันเนื่องจากการไปประกอบอาชีพนวดแผนไทยของผู้หญิงที่มีต่อรายได้ ค่าใช้จ่าย การเงินเจ้าครอบครัวในถิ่นต้นทาง การซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก การออมเงิน การชำระหนี้สิน และฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว

6.4.2 ผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรม หมายถึง ผลลัพธ์อันเนื่องจากการไปประกอบอาชีพนวดแผนไทยของผู้หญิงที่มีต่อการยอมรับจากครอบครัวและชุมชน ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชน ความมั่นคงทางสังคมของครอบครัว บทบาทของผู้หญิงหลังย้ายถิ่น

6.4.3 ผลกระทบด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ผลลัพธ์อันเนื่องจากการไปประกอบอาชีพนวดแผนไทยของผู้หญิงที่มีต่อลักษณะของการใช้ประโยชน์จากที่ดินทำกิน สภาพของที่ดินทำกิน ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม